

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

2008 [I] 2

**Erzincan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

HZ. ÂDEM'İN PEYGAMBERLİĞİ

ADAM'S PROPHETHOOD

Orhan AKTEPE*

ÖZET

Allah Âdemi topraktan yaratmıştır. Sonra da eşi Havva'yı yarattı. Âdem'e eşyanın isimlerini öğretti. Eşiyle birlikte onu cennete koydu. Onlara belirli bir ağaçtan yemeyi yasakladı. Fakat İblis, onları kandırıp yasak ağaçtan yemelerini sağladı. Bunun üzerine Allah onları yeryüzüne indirdi. Allah, onu yeryüzüne halife yaptı. Böylece onlar, yeryüzünün ilk insanları oldular. Tüm insanlar onların soyundan gelmiştir. Allah Âdem'i çocuklarına peygamber gönderdi. Kur'an'da Âdem'in peygamberliği çok açık olarak anlatılmaz. Ama onun Allah'tan bir kısım kelimeler aldığı Kur'an'da açıkça ifade edilmektedir. Yasak ağaçtan yediği için büyük günah işlediğini savunanlar vardır; ama Allah onun tövbesini kabul edip onu bağışlamıştır. Zaten Âdem, bu hatayı unutarak işlemiş, sonunda da cennetten çıkarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Âdem, Peygamberlik, Vahiy, Günah ve İblis.

ABSTRACT

God created Adam from soil. After that he created Eve. God thought him the names of things. God caused him and his male to dwell in the paradise and forbidden for them to eat from a definite plant. But satan seduce them thus they ate from that plant. The result of their action God caused them to descend on the earth. God made Adam the vicegerent on earth. Thus they became first humankind on the earth. All men were multiplied from their offspring. God sent Adam to his children as a prophet. Adam's prophecy is not openly explained in Qur'an. But it is utterly open that he received some words from God. Some people claimed that he committed a great sin. Whereas God accepted his repentance and forgave him. In addition to that he

* Dr. Erzincan Üniversitesi İlahiyat Meslek Yüksekokulu Kelâm Dersi Öğretim Elemanı. orhanaktepe24@gmail.com.

committed that mistake by forgetfulness and he was not a prophet when he was in paradise.

Key Words: *Adam, Prophet, Revelation, Sin, İblis.*

GİRİŞ

İslam Dini'nin iman esaslarından biri de peygamberlere iman etmektir. Kalam bilginleri de kaleme aldıkları eserlerinde peygamberlikle ilgili konuları "nübüvvet" başlığı altında incelemişlerdir. Ayrıca nübüvvet konusuyla ilgili müstakil kitaplar yazanlar da vardır. Bu kitaplarda nübüvvetin imkânı, vahiy, mucize, peygamberin günahsızlığı (ismet) gibi konular tartışılmıştır. Kur'an-ı Kerim bazı peygamberlerin kıssalarını, bazılarının ise sadece isimlerini bize haber vermektedir.¹ Kur'an'da adları geçen peygamberlerden bazılarının kıssaları detaya girilmeden kısa olarak anlatılmaktadır. Hz. Âdem'in topraktan yaratılması, eşyanın isimlerinin öğretilmesi, meleklerle olan münasebeti, cennete konulması ve yeryüzüne halife olarak gönderilmesi detaylı bir şekilde anlatıldığı halde onun peygamberliği ile ilgili konular açık bir biçimde anlatılmamaktadır.

Adem'in, cennette eşi Havva ile birlikte yasak ağaçtan yemesi sebebiyle günah işlediği konusunda bazı grupların onu eleştirdikleri görülmektedir. Bu durumun onun peygamberliğine zarar verip vermediği, kelimâ açıdan da tartışılmıştır.

Bunlardan hareketle Hz. Âdem'in peygamberliği ve masumiyeti konusunun Kur'an ayetleri ışığında ve bu konuda var olan rivayetlerin yeniden araştırılıp değerlendirilmesinin faydalı olacağı kanaati bizde hâsıl oldu. Bu konu incelenirken ve ilgili değerlendirmeler yapılırken kelimâ eserler yanında tefsir kayıtlarına ve Mezhepler Tarihi ile ilgili eserlere de başvurulması gerekmektedir. Böyle bir makalenin amacı Hz. Âdem'in peygamberliği üzerinde oluşacak şüpheleri gidermek ve onun hakkında sağlıklı bir bilgi ortaya koymaktır. Ayrıca yeni yapılacak araştırmalara katkı sağlamaktır.

¹ Gâfir, 40/78.

1. ÂDEM KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Âdem kelimesinin köken ve türemesi konusu tartışmalıdır. Bu kelimenin Sümer dilindeki “Adamu” (babam), Asur-Bâbil dilindeki “adamu” (yapılmış, meydana getirilmiş, ortaya konmuş: çocuk, genç) veya Sabîî dilindeki “adam” (kul) kelimesinden geldiği ileri sürülmüştür.²

Âdem kelimesinin hangi dilden geldiği ve hangi kökten türemiş olduğu konusu Müslüman dilciler arasında da tartışılmıştır. Birçok bilgin bu kelimenin Arapça asıllı olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Bazılarına göre esmerlik anlamına gelen *el-üdmütü* kelimesinden türemiştir.³ Aynı kelimenin “yakınlık, karışmak ve alışmak” anlamlarına geldiği de görülmektedir.⁴ Bir kısmına göre de derinin içi veya kılların çıktığı yer anlamına gelen *el-edemetü* kelimesinden türemiştir.⁵ Başka bir görüşe göre de “bir şeyin dış yüzü, yer kabuğu” anlamlarına gelen *edimetü’l-arz* kelimesinden türemiştir.⁶ Âdem kelimesinin ittifak ve ülfet anlamına gelen *el-üdmü* den geldiği de söylenmektedir.⁷ Arapça dil kurallarına göre Âdem kelimesinin aslı *e’dem*, yani iki hemzelidir; gramer kurallarına göre ikinci hemze elife çevrilerek âdem şeklini almıştır.⁸ Âdem kelimesinin Arapça’ya Süryanice veya Ârâmice’den intikal ettiğini iddia edenler de vardır. Zemahşerî (ö. 538-/1143) ve Beydâvî (ö. 658/1286) gibi müfessiller de Âdem kelimesinin Arapça asıllı olmayıp Yakub, İdris, İblis gibi yabancı kaynaklı olduğunu kaydetmişlerdir.⁹

² Bolay, Süleyman Hayri, *DiA “Âdem”*, İstanbul, 1988, I, 588.

³ İbn Manzûr Cemaeddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu’l-Arab*, Beyrut, Daru Sadır, tsz, XII, 9.

⁴ Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu’l-Muhit*, Beyrut, 1991, IV, 100

⁵ Râzî, Muhammed b. Ebi Bekr, *Muhtâru’s-Sıhah*, İstanbul, 1980, s. 7.

⁶ İbn Manzûr, XII, 10; Fîrûzâbâdî, IV, 100.

⁷ İbn Manzûr, XII, 8; Râzî, s. 7.

⁸ İbn Manzûr, XII, 12.

⁹ Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Te’nzîl ve Uyûni’l-Akâvîl*, Beyrut, tsz, I, 62; Beydâvî, Nasıruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, İstanbul, tsz, I, 51.

2. ÂDEM'İN YARATILIŞI

Âdem'in yaratılışıyla ilgili bilgiler hem Ahd-i Atik'te hem de Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. Ahd-i Atik'in Tekvin bölümünde tafsilatlı bir şekilde, Allah'ın önce yerleri ve gökleri yarattığı¹⁰ sonra bitkileri¹¹ sonra deniz hayvanlarını,¹² sonra da sığırlar ve sürüngenler gibi yeryüzü hayvanlarını yarattığı¹³ kaydedilmektedir. Bu yaratılış sürecinin sonunda toprağı işlemek için Allah yerin toprağından Adam'ı yarattı.¹⁴ Adam'ın yalnız kalmaması ve ona yardımcı olması için Adam'ın kaburga kemiğinden bir kadın yarattı.¹⁵

Kur'an-ı Kerim'e göre Âdem'in yaratılışı diğer insanların yaratılışına benzemez. Al-i İmran suresinde: *"Allah nezdinde İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi ve oluverdi"*¹⁶ buyurularak iki peygamberin yaratılışının olağan üstü oluşuna işaret edilmiştir. Âdem'in yaratıldığı maddeler ve bu maddelerin safhaları Kur'an'ın farklı yerlerinde anlatılmaktadır. Adem'in yaratılışında toprak (türâb)¹⁷ ve su (mâ)¹⁸ olmak üzere iki temel madde bulunmaktadır. Toprak ve su karışımıyla meydana gelen çamur (tîn)¹⁹ da geçirdiği safhalara göre şu özelliklere sahiptir: Akışkan ve süzülmüş çamur (sulâle min tîn),²⁰ yapışkan çamur (tîn lâzib),²¹ kurumuş çamur (salsâl). *Salsâl* kelimesi, Kur'an'da dört defa geçmektedir. Üç yerde *min salsâlin min hemein mesnûn*,²² bir yerde ise *salsâlin ke'l-fehhâr* ifadesi içinde yer almaktadır.²³ İlk ifadede geçen *heme*

¹⁰ Kitab-ı Mukaddes (Ahd-i Atik), Tekvin, 2, İstanbul, 1981, s. 1.

¹¹ Tekvin, 1/11-12.

¹² Tekvin, 1/21.

¹³ Tekvin, 1/26.

¹⁴ Tekvin, 2/8.

¹⁵ Tekvin, 2/23.

¹⁶ Al-i İmran, 3/59.

¹⁷ Al-i İmran, 3/59, Kehf, 18/37.

¹⁸ Furkan, 25/54.

¹⁹ A'raf, 7/12; Mü'minun, 23/12; Sâd, 38/71/76.

²⁰ Mü'minun, 23/12; Secde, 32/8.

²¹ Saffat, 37/11.

²² Hicr, 15/26, 28, 33.

²³ Rahman, 55/14.

kelimesi “bir müddet su ile birlikte bulunduğu için rengi değişmiş çamur” anlamına gelmektedir.²⁴ *Mesnûn* kelimesinin anlamında ise farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre “kokmuş çamur”,²⁵ diğer bir görüşe göre ise “kalıba dökülmüş çamur”²⁶ anlamına gelmektedir.

3. ÂDEM’İN HALÎFELİĞİ, CENNET HAYATI VE YERYÜZÜNDE İLK İNSAN OLUŞU

Kur’an-ı Kerim’de, Âdem’in topraktan yaratılma sürecinin sonunda: “*Ona ruhumdan üfledim*”²⁷ buyurularak, onun bedensel ve ruhsal yaratılışının tamamlandığı ifade edilmektedir. Âdem’in yaratılış süreciyle ilgili zaman dilimleri veren bazı rivayetler bulunmakla birlikte²⁸ bu konuda kesin bir rakam vermek mümkün değildir.

Kur’an’a göre Allah Âdem’i yeryüzüne halife olmak üzere maddi ve manevi donanımlarla yaratmıştır. Bunu insanlara haber vermek için Âdem’in yaratılışı öncesi ve sonrası geçen olaylar dizisi çok veciz bir şekilde hikaye edilmiştir. Buna göre Allah meleklerle yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirmiş, onlar da “kendilerinin sürekli olarak Allah’a hamd ettiklerini, O’nu tesbih ve takdis ettiklerini” ifade ederek “yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek” bir varlığın yaratılış hikmetini O’na sormuşlardı. Bunun üzerine Allah, Âdem’e varlıkların isimlerini öğretip, bu isimleri haber vermelerini önce meleklerle emretmiş, onlar bu konudaki acizliklerini bildirince, aynı emri Âdem’e yöneltmiştir. Âdem varlıkların isimlerini haber verince Allah meleklerle Âdem’e secde etmelerini emretmiş ve onlarda bu emre uymuşlardır. Ancak İblis büyüklük taslayarak bu emre uymamıştır.²⁹

Ayette geçen “halife” kelimesi, başkasının yerine geçmek, onun vekili olmak anlamına gelen “hilafet”³⁰ kelimesinden türemiştir. Kur’an-ı Kerim’de halife

²⁴ Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu’l-Gayb (et-Tefsîru’l-Kebîr)*, Tahran, tsz. VIII, 75; Beydâvî, I, 528.

²⁵ Râzî, VIII, 75.

²⁶ Beydâvî, I, 528.

²⁷ Hicr, 15/29; Sad, 38/72.

²⁸ Sâbûnî, s. 118.

²⁹ Bakara, 2/30-34; Hicr, 15/28-31; İsra, 17/61-62.

³⁰ İsfahânî, Ebu’l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed er-Ragîb, *el-Müfredât*, Beyrut, Daru’l-Marife, tsz. s. 155.

kelimesi çeşitli ayetlerde geçmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: “*Sonra biz sizi yeryüzüne halîfeler yaptık*”;³¹ “*Hatırlayınız, sizi halîfeler yapmış-tık*”;³² “*Rabbin meleklerle, ‘ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım’ dedi*”;³³ ayetinde geçen “halîfe” kavramıyla kimin kastedildiği konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, buradaki “Halîfe”den maksat Hz. Âdem (as)’dır. Çünkü o, Allah’ın emirlerini ve ahkâmını uygulama konusunda O’nun halîfesidir.³⁴ İkinci görüşe göre de, halîfeden maksat Hz. Âdem’in zürriyetidir. Onlar yeryüzüne birbirinin ardı sıra gönderildikleri için bu ünvanı almışlardır.³⁵

Hz. Âdem’in halîfe olarak anılmasında ise onun meleklerden sonra yaratılması veya başka varlıkların peşine yeryüzüne gönderilmiş olması anlamı göz önünde tutulmuştur.³⁶ Ancak Hz. Âdem ve soyunun halîfe diye tanıtılması, bizi Âdem’den önce bir insan türünün yaşamış olduğu sonucuna götürmez.³⁷ Ayrıca Hz. Âdem ve soyunun halîfe olarak anılması, “Allah’ın kendisi için bir vekil, bir naibe ihtiyacı olduğu anlamına gelmez; bilakis bu kelime Âdem’in yeryüzünde Allah’ın hükümlerini ikame edip insanları eğittiği, dünyadaki diğer bütün canlılardan üstün olduğu için onları emri altına aldı-ğı” anlamlarını da kapsamaktadır.³⁸

Kur’an’a göre Allah, Hz. Âdem ile eşi Havva’yı cennete yerleştirmiş ve onlara İblisin vesveselerine kapılmamaları gerektiğini; çünkü onun onlara düşman olduğunu; onun telkinlerine uydukları takdirde cennetten çıkarılacaklarını ve sonunda da mutsuz olacaklarını, ayrıca orada her istedikleri şeyden yemelerine ilişkin izin verip sadece yasak ağaca yaklaşmamaları gerektiği, aksi halde zalimlerden olacaklarını³⁹ bildirmiştir. Ancak İblis, Âdem ile Havva’yı, cennette ebedi kalmaları bahanesiyle aldatmış, ve onları

³¹ Yunus, 10:14.

³² A’raf, 7/69.

³³ Bakara, 2/30.

³⁴ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi’u li-Ahkâmî’l-Kur’an*, Beyrut, 1993, I, 182.

³⁵ Râzî, II, 165.

³⁶ Kurtubî, I, 182.

³⁷ Bolay, Süleyman Hayri, DİA, “Âdem”, İstanbul, 1988, I, 359.

³⁸ Beydâvî, I, 49.

³⁹ Bakara, 2/35, 36; A’raf, 7/24; Tâhâ, 20/123, 117.

yasak ağaçtan yemeye sevk etmiştir.⁴⁰ Onlar da yasak ağaçtan tadınca, çirkin yerleri ortaya çıktı ve yaptıkları hatanın farkına vardılar ve Allah'tan bağışlanmaları için af dilediler.⁴¹ Allah'ta onların tövbelerini kabul etti⁴² ve yeryüzüne inmelerini emretti.⁴³

Hiz. Âdem ve eşinin belli bir süre yaşadıkları cennetin yeryüzünde mi yoksa insanlara vaat edilmiş ebedilik yurdu olan cennet mi olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır.⁴⁴ Yine yaklaşılması yasaklanan ağacın türü hakkında da tefsirlerde farklı bilgiler mevcuttur. Fakat bu konularda ileri sürülen fikirler, Ehl-i Kitab'a dayandırıldığı için fazla dikkate alınmamaktadır.⁴⁵

Hristyanlara göre bu olay "aslî günah" ilkesinin temelidir. Buna göre Âdem ve Havva yasak ağaca yaklaşmakla büyük bir günah işlemiş, bunun sonucunda Tanrı'nın gazabına uğramışlardır. Onların bu günahları kıyamete kadar her yeni doğan çocuğa geçmekte ve onlar da günahkâr olarak doğmaktadır; onlar bu asli günahı ancak vaftiz edilmek suretiyle kurtulma imkânına sahiptirler.⁴⁶ Hâlbuki İslam'a göre Âdem'in tövbesi kabul edilmiştir.⁴⁷ Kur'an-ı Kerim ilke olarak suç ve cezanın bireyselliğini kabul etmiştir ve hiç kimsenin bir başkasının günahından sorumlu tutulamayacağını⁴⁸ önemli bir adalet ilkesi olduğunu vurgulamıştır. Yine Kur'an-ı Kerim'de, Âdem'in hatasının ve cezasının ferdiliği tüm insanlara yöneltilen şu hitapla açıkça ortaya konulmuştur: "...Şayet benden size bir hidayet gelir de, her kim ona uyarsa onlar için herhangi bir korku yoktur ve artık onlar üzülmezler. İnkâr edip ayetleri yalanlayanlara gelince, onlar ateş ehlidir, orada ebedi kalacaklardır".⁴⁹

⁴⁰ A'raf, 7/20; Tâhâ, 20/120.

⁴¹ A'raf, 7/22; Tâhâ, 20/121.

⁴² Bakara, 2/37; Tâhâ, 20/122.

⁴³ Bakara, 2/36; A'raf, 7/24; Tâhâ, 20/123.

⁴⁴ Râzî, III, 3.

⁴⁵ Aydemir, Abdullah, *Tefsîde İsrailiyyat*, Ankara, 1979, s. 247-274.

⁴⁶ Ahd-i Cedid, Pavlus'un Romalılara Mektubu, 5/18-21; Galatyalılara Mektup, 2/3-15; Korintoslulara Mektup, 15/21.

⁴⁷ Bakara, 2/37; Tâhâ, 20/122.

⁴⁸ En'am, 6/164; İsra, 17/15; Fatır, 35/18; Zümer, 39/7; Necm, 53/38.

⁴⁹ Bakara, 2/38,39; krş. Tâhâ, 20/1123,124.

Allah'ın, Âdem'i yeryüzüne halîfe kılacağını meleklerle bildirmesi üzerine, meleklerin "yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek kimseyi mi halîfe kılıyorsun"⁵⁰ şeklinde ki beyanlarından hareketle bazıları şu görüşü ileri sürmüşlerdir: Melekler'in Allah'ın yeryüzünde halife olarak yaratacağı varlık hakkında ki bu sözleri, Âdem'den önce yeryüzünde bu niteliklere sahip bir kavmin mevcudiyeti hakkında ki bilgilerine dayanmaktadır.⁵¹ Taberî'nin (ö. 310/922) bir rivayetine göre, Âdem'den önce yeryüzünde Hin ve Bin veya Tim ve Rim diye adlandırılan varlıklar bulunmaktaydı. Allah da İblis ile birlikte meleklerden oluşan bir orduyu onların üzerine göndermiş ve bu şekilde onları helak etmiştir.⁵² M. Reşit Rıza (ö.1935) bu rivayetlerin İsrailiyyat'tan veya eski İran folklorundan geçmiş hikâyeler olup İslami bir temele dayanmadığını kaydetmektedir.⁵³

Kur'an-ı Kerim'e göre, yerkürede ilk yaratılan insan Âdem'dir; bu yüzden de o tüm insanların babasıdır. Yine semavî kitapların bu konuda görüş birliği içinde oldukları bilinmektedir.⁵⁴ Kur'an'da bu hususa işaret eden birçok delil bulunmaktadır. Onlardan bazıılarını burada kaydedelim:

a- Kur'an'da insanların babalarına nisbet edilerek onlara çağrıda bulunulmaktadır:

"Ey Âdemoğulları! Şeytan ana-babanızı (Âdem ile Havva'yı) cennetten çıkardığı gibi sizi de bir fitneye düşürmesin".⁵⁵

"Ey Âdemoğulları! Size çirkin yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik. Takva elbisesi ise daha hayırlıdır".⁵⁶

"Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde ziynetli elbiselerini giyin".⁵⁷

b- Allah Teâlâ insanlığın hepsinin tek asıldan olduğunu haber vermektedir:

⁵⁰ Bakara, 2/30.

⁵¹ Kasımî, Muhammed Cemaluddin, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1957, II, s. 96.

⁵² Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl'i-Âyi'l-Kur'an*, Beyrut, 1995, I, 290.

⁵³ Rıza, M.Reşid, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim (Menar)*, Beyrut, 1947, I, 258.

⁵⁴ Sâbûnî, s. 112.

⁵⁵ A'raf, 7/27.

⁵⁶ A'raf, 7/26.

⁵⁷ A'raf, 7/31.

*"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadınlar üreten Rabbinizden sakının".*⁵⁸

*"Sizi bir tek nefisten yaratan, huzur bulsun diye ondan da eşini yaratan O'dur".*⁵⁹

*"Allah sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini var etmiştir".*⁶⁰

Müfessirler bu ayetlerde geçen "tek nefis" kelimesi ile Âdem'in kastedildiğini söylemişlerdir.⁶¹

Bu ayetlerin yanında "Şefaât hadisi" olarak bilinen sahih bir hadiste de, insanların kıyamet gününün korkunçluğundan dolayı kendilerine şefaât edecek birini ararlarken Hz. Âdem'e giderek: *"Ey Âdem! Sen insan türünün babasıdır"*⁶² diye hitap ettikleri görülmektedir. Yukarıda ki ayetlerle bu hadis, bugün yeryüzünde yaşayan insanların ilk atasının Hz. Âdem olduğunu göstermektedir. Ayrıca Âdem'in herhangi bir başka canlıdan tekamül suretiyle değil, topraktan ve tamamıyla bağımsız bir canlı türün ilk atası, yeryüzünde, öteki bütün canlı ve cansız varlıkların aksine, yükümlü ve sorumlu tutulan ve bunun için gerekli manevi, ahlaki, zihni ve psikolojik kabiliyetlerle donatılmış bir varlık olarak yaratıldığı tartışmaya yer vermeyecek şekilde açıktır.⁶³

4. HZ. ÂDEM'İN PEYGAMBERLİĞİ

İslam inanç sisteminin temel prensiplerinden biri de peygamberlere imandır. Dolayısıyla Kelam ilmi'nin en önemli konularından biri nübüvvet konusudur. Allah insanı yaratırken ona akıl ve irade vermiş, bunun yanında da onu yalnız bırakmayarak peygamberlik müessesesi ile onu desteklemiştir. Kur'an-ı Kerim'de *"her ümmet içinde bir uyarıcı (peygamber) bulunduğunu"*,⁶⁴ *"her ümmetin içinden bir elçi seçildiği"*,⁶⁵ *"her kavim için bir hidayetçinin (yol*

⁵⁸ Nisa, 4/1.

⁵⁹ A'raf, 7/189.

⁶⁰ Zümer, 39/6.

⁶¹ Taberi, III, 4/296; Kurtubî, V, 3; Beydâvî, I, 198, 240.

⁶² Buhari, Tefsir, 2; Müslim, İman, 322.

⁶³ Bolay, DİA, "Âdem" I, 358.

⁶⁴ Fâtır, 35/24.

⁶⁵ Nahl, 16/36.

gösteren peygamberin) bulunduğunu”,⁶⁶ “Allah’ın peygamber göndermedikçe azab etmeyeceği”⁶⁷ hakkında ki ayetlerle bu husus açıkça ifade edilmiştir. Bu ayetlere göre ilk insan topluluğu olan Âdem ailesinin de bir hidayetçiden yoksun bırakılacağı düşünülemez.

Kur’an-ı Kerim’de, “peygamber seçip gönderdik” anlamına gelen *baasnâ*⁶⁸ fiili ile “resûl, nebî gönderdik” anlamına gelen *erselnâ*⁶⁹ fiili kullanılmaktadır. İslam literatüründe kullanılan *bi’set* ve *risâlet* kelimeleri de bu konuyla ilgili diğer kavramlardandır. Bunlardan başka bu konudan en çok kullanılan kavramlardan biri de “peygamberlik” anlamında kullanılan *nübüvvet* kelimesidir.

Kur’an-ı Kerim’de, Türkçe’de kullandığımız Farsça asıllı “peygamber” kelimesinin karşılığı olarak *nebî* ve *resûl* kavramları kullanılmaktadır. *Nebî* kelimesi “haber veren” ve “haber alan”, diğer insanlara göre konumu “yüksek olan” anlamına gelmektedir.⁷⁰ *Resûl* kelimesi de “önemli bir görev için gönderilen elçi”⁷¹ anlamına gelmektedir. Aynı kökten türemiş olup yine gönderilmiş elçi anlamına gelen *mürsel* kelimesinin de *resûl* yerine kullanıldığı görülmektedir.⁷²

Vahiy, peygamberliğin olmazsa olmaz şartıdır. *Vahiy* kelimesi, sözlükte, gizli konuşmak, fısıldamak, işaret etmek, hızlı işaret gibi anlamlara gelmektedir.⁷³ Kavram olarak vahiy, Allah’ın peygamberlerine gayb haberlerinden, emir ve yasaklarından, hikmetlerinden bildirmiş olduğu şeylerdir.⁷⁴ Kur’an’da vahiy ile ilgili olarak: “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder”⁷⁵ diye buyrulmaktadır.

⁶⁶ Ra’d, 13/7.

⁶⁷ İsra, 17/15.

⁶⁸ Nahl, 16/36; A’raf, 7/103; Yunus, 10/74,75; Furkan, 25/51.

⁶⁹ En’am, 6/42; Hud, 11/25,96; Enbiya, 21/7; Hac, 22/52; Neml, 27/45.

⁷⁰ İbn Manzûr, I, 162; Fîrûzâbâdî, I, 143; Taftazânî, Saduddîn, *Şerhu’l-Mağasid*, Beyrut, 1989, V, 5.

⁷¹ İbn Manzûr, XI, 284; Fîrûzâbâdî, III, 563; Taftazânî, V, 6.

⁷² Bakara, 2/252; En’am, 6/48; A’raf, 7/6; Kehf, 18/56; Furkan, 25/20.

⁷³ İsfahanî, 515.

⁷⁴ Rıza, M. Reşit, *el-Vahyu’l-Muhammedî*, el-Mektebetü’l-İslami, tsz. s. 44.

⁷⁵ Şûrâ, 42/51.

Biraz önce, kaydedildiği gibi Kur'an-ı Kerim'de, peygamber gönderme anlamında da *baase* veya *ersele* fiilleri kullanılmıştır. Fakat Kur'an'da bu fiillerin Hz. Âdem için kullanılmadığını görüyoruz. Ancak Hz. Âdem'in adı doğrudan resûl veya nebî sıfatıyla anılmasa da, onun peygamber olduğuna işaret eden bazı ayetler bulunmaktadır.

Kur'an'da Allah'ın Âdem'e isimleri öğretmesi,⁷⁶ Âdem'in Allah'ın hitabına doğrudan mazhar olduğu anlamına gelir. Kur'an da: “Âdem, *Rabbinden bir takım kelimeler aldı*”⁷⁷ buyrulmaktadır. Taberî ayette geçen “aldı, kabul etti, karşıladı” anlamına gelen *telakka* kelimesine: “Allah Âdem'e kelimeleri vahyedince veya haber verince o da kabul etti” anlamını vermektedir.⁷⁸ Diğer bazı müfessirler de kelimeleri almanın manası, “alıp kabul etmek ve onlara göre amel etmek suretiyle sorumluluğu üstlenmek” anlamına geldiğini söylemektedirler.⁷⁹ Ayette geçen *kelimat*, söylenen cümle veya sözcük anlamına gelen kelimenin çoğuludur. Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde kullanılan bu kavram⁸⁰ genelde “ilâhî söz” yani vahiy anlamında kullanılmaktadır. Bu ayet, çok açık bir şekilde Âdem'in “vahiy” demek olan “kelimeler” i aldığını göstermektedir.

Kur'an'da Âdem'le ilgili olarak: “Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmran ailesini seçip alemlere üstün kıldı”⁸¹ buyrulmaktadır. Ayette geçen *ıstafa* kelimesi, bir şeyi yabancı maddelerden ayıklamak, saf ve temiz hale getirmek, “bir şeyi başka bir şeye tercih etmek”⁸² anlamlarına gelmektedir. Beydâvî, *ıstafa* kelimesi ile Allah'ın, Âdem'i risalete seçmek, ona maddi ve manevi nitelikler vermek suretiyle onu tercih edip üstün kıldığı, şeklinde yorumlamıştır.⁸³ Kurtubî (ö. 671/1273) de *ıstafâ* kelimesinin, “Âdem'i kendi çocuklarına peygamber seçti” anlamına geldiğini kaydetmektedir.⁸⁴ Son

⁷⁶ Bakara, 2/31.

⁷⁷ Bakara, 2/37.

⁷⁸ Taberî, I, 347.

⁷⁹ Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmadî, *İrşadi'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, 1990, I, 92, Zemahşerî, I, 63; Kasımî, II, 110.

⁸⁰ Bkz. Bakara, 2/124; Al-i İmran, 3/39; En'am, 6/115; A'raf, 7/137.

⁸¹ Al-i İmran, 3/133.

⁸² Isfahânî, s. 283.

⁸³ Beydâvî, I, 156.

⁸⁴ Kurtubî, I, 124.

dönem alimlerinden olan Kasımî (ö. 1914) de bu ayetin tefsirinde şunları söylemiştir: “Allah, Âdem’i kendi eliyle (kudretiyle) yarattı, ona ruhundan üfledi, her şeyin ismini ona öğretti, onu cennetinde barındırdı, hikmetinin gereği olarak onu cennetten yeryüzüne indirip peygamber seçti”.⁸⁵

Şu ayet de Âdem’in nübüvvetine delil olarak gösterilmektedir: “Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Şayet benden size bir hidayet gelir de her kim ona tabi olursa, onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar asla üzülmezler”.⁸⁶ Ayette geçen hidayet kelimesinin, kitap indirme veya peygamber gönderme şeklinde yorumlandığı⁸⁷ görülmektedir. Yine Kur’an’da: “Âdem Rabbine asi oldu ve saptı. Sonra Rabbi onu seçkin kıldı; tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti”.⁸⁸ Allah’ın Âdem’i seçkin kılması ve onun tövbesini kabul etmesi ancak Allah’ın onu nübüvvet ve risalete seçmesi ile açıklanabilir.⁸⁹

Hiz. Âdem’in peygamberliği meselesi Kur’an-ı Kerim’de ki şu ayet ile de ilişkilendirilmiştir: “İnsanlar tek bir ümmet idi. Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da indirdi”.⁹⁰ Ayette geçen ümmet kavramı; “aynı gaye etrafında toplanıp birbirine boyun eğen topluluk” diye tanımlanmıştır.⁹¹ İslam bilginleri “tek ümmet” kavramından neyin kastedildiği hususunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bazıları “tek ümmetten” maksat Âdem’dir. “Âdem” lafzı her ne kadar tekil olsa da beşer neslinin aslı olduğu için çoğul kastedilmiştir. Başkaları da, “Âdem ve çocuklarıdır” demişlerdir.⁹² İbn Abbas’tan gelen bir rivayette, Âdem ile Nuh arasında geçen on asırlık dönemde yaşamış olanlardır, onların hepsi hak şariat üzerinde idiler, bundan sonra ihtilafa düştüler. Bunun üzerine Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi;⁹³ denilmektedir. Bu konuda bir başka görüş daha vardır: İnsanlar batıl bir din

⁸⁵ Kasımî, IV, 829.

⁸⁶ Bakara, 2/38; Tâhâ, 20/123.

⁸⁷ Zemahşerî, I, 64.

⁸⁸ Tâhâ, 20/121-122.

⁸⁹ Sâbûnî, s. 125.

⁹⁰ Bakara, 2/213.

⁹¹ Râzî, VI, 13.

⁹² Kurtubî, III, 22.

⁹³ Taberî, II, 455.

üzere idiler. Bunun üzerine peygamberler gönderildi.⁹⁴ Bu konuda başka görüşler de bulunmaktadır. Söz konusu ayetin zahirinden anlaşılan şudur: Peygamber gönderilmeden ve kitap indirilmeden önce insanlar, akılların yol göstermesiyle birlik içinde yaşıyorlardı. Çünkü akı doğru kullanmak, insanı hak ve hakikate götürür. Âdem (a.s) ise daha sonra çocuklarına peygamber olarak gönderilmiştir.⁹⁵ Şöyle ki; Âdem'in çocukları olan Habil ile Kabil arasında ihtilaf çıkmış ve bunun üzerine de Âdem çocuklarına peygamber olarak gönderilmiştir.⁹⁶ Âdem'in, dünyaya indirildikten bir müddet sonra, peygamber olarak görevlendirildiği görünüşünden hareket edilecek olursa, o sıra da Âdem'in ve çocuklarının neye inandıklarını, hangi ölçü ve esaslara göre amel ettiklerini⁹⁷ sorgulamak gerekir. Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) bu ayetle ilgili olarak Kâdî Abdulcabbar (ö. 415/1025) ile Ebu Müslim el-İsfahanî'nin (ö. 137/755) bazı görüşlerini nakletmektedir. Özetle şöyledir: İnsanlar, aklî şeriatlara sarılmak suretiyle tek bir ümmet idiler. Onlar Yaratıcının varlığını ve sıfatlarını kabul etmek, O'na hizmetle meşgul olmak, nimetlerine şükretmek; zulüm, yalan cehalet, saçmalık ve benzerleri gibi aklın çirkin gördüğü davranışlardan kaçınmak suretiyle bir birlik sağlıyorlardı. Kâdî Abdulcabbar'a göre bu tek ümmet, ümmetin birliğini peygamberlerin getirdiği şeriata göre değil, aklın ürünü olan bir şeriata göre sağlamıştır. Bu durumda da Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk peygamber olması problemi ortaya çıkmaktadır. Bu problemi gören Kâdî Abdulcabbar, buna şöyle bir cevap vermektedir: "Muhtemeldir ki, Hz. Âdem başlangıçta çocuklarıyla birlikte aklın ürünü olan bir şeriata tutunarak bir arada yaşıyorlardı. Sonra Allah onu çocuklarına peygamber gönderdi".⁹⁸

Allah'ın birliği akidesi, beşeriyette en eski ve en köklü bir inançtır. Zaten insanların yaratılışında bulunan Tevhid inancı temel kural, şirk, küfür ve doğru yoldan sapmak kural dışıdır.⁹⁹ Ahmet Hamdi Akseki'ye (ö. 1951) göre, insanda fitrî olan Tevhid inancı ilahi kanun gereği zaruri ve tabiidir,

⁹⁴ Râzî, VI, 13.

⁹⁵ Ebu Hayyân el-Endülüsî, Muhammed b. Yusuf, *Tefsîru'l-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Fikr, 1983, II, 135.

⁹⁶ Râzî, VI, 12.

⁹⁷ Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdulcebbar*, İstanbul, 2002, s. 37.

⁹⁸ Râzî, VI, 13, 14.

⁹⁹ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1968, II, 744.

fiilî tatbikatı ve gelişmesi ise talimî (eğitsel) ve ihtiyarî (özgür)dir. Çünkü nübüvvet çalışıp kazanmakla elde edilemeyip ilahi talim ile gerçekleşir. İnsanlığın babası olan Âdem (a.s)de nebîdir ve Allah'ın vahiy ve ilhamına mazhar olmuştur.¹⁰⁰ Peygamberlik, başkalarının akıl yürütme teorileri ile algılama imkanı bulamadıkları konuları, zaruri bir ilim olarak algılayan ve telkin eden rabbanî bir kuvvettir. Buna göre bir fitrat meselesi olan nübüvvet, bir taraftan akıl ve iradelerin başlangıcı, diğer taraftan sonudur. Bunun için bir nübüvvet-i ûla (ilk peygamberlik), bir de nübüvvet-i sâni (ikinci peygamberlik) vardır. Hz. Âdem'in peygamberliği ilk peygamberliktir, yeryüzünün ilk sakinlerinin akılları bununla tekamül etmiş, dünya sevgisi, türlü türlü şehvî istekler ve beşeri anlaşmazlıklar üzerine ikinci nübüvvet ve kitap gönderme vuku bulmuştur.¹⁰¹

İnsanların başlangıçta “tek ümmet” olduğunu bildiren ayetin yorumunu yapanlar, genellikle aklın, toplumun gidişatını belirlemede birinci derecede rol üstlendiğini savunmaktadırlar. Onlara göre o zaman toplum küçüktü; toplumun fertleri arasındaki ilişki de sınırlı olduğu için fazla problem çıkmıyor ve insanlar güven ve barış içinde yaşıyorlardı. İnsanlık çoğalıp aralarındaki sosyal ilişkiler bozulunca, Allah peygamber ve kitap gönderdi. Bu bakış açısı sosyolojik olarak doğru bir tespiti yansıtıyor olabilir. Ancak insanın sosyal bir varlık olmasının yanında onun manevi bir yanının bulunduğunu görmek gerekir. Çünkü akıl, Yaratıcının varlığı ve birliğini, iyi ve kötüyü anlama da belki yeterli olabilir. Fakat akıl Yaratıcıya ibadet etmenin, nimetleri verene şükretmenin fitrî bir özellik olduğunu kabul etse de nasıl, ne zaman ve ne kadar yapılacağını belirlemede yetersiz kalır.¹⁰² Hz. Âdem'in ve çocuklarının bu manevi ihtiyaçlarını giderebilmek için peygambere ihtiyacı vardır, eldeki verilere göre bu peygamber Hz. Âdem olmalıdır.

5. HZ. ÂDEM'İN NÜBÜVETİNİN VAKTİ VE MUCİZESİ

Peygamberlik iddiasında bulunan kişinin, doğru sözlü olduğunu kanıtlaması gerekir. Mâturîdî'ye (ö. 333/944) göre peygamberlerin nübüvvetlerini ispat

¹⁰⁰ Akseki, Ahmet Hamdi, *İslam*, İstanbul, 1966, s. 178.

¹⁰¹ Yazır, II, 750.

¹⁰² Neseî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, Ankara, 2003, II, 22.

eden kanıtlar temelde iki kısma ayrılır. Biri; onlara ait tüm davranışların mükemmeliyeti, diğeri de onların ellerinde bazı mucizelerin gerçekleşmesidir.¹⁰³ Mucize, “aceze” kökünden türemiş bir ism-i fâildir. Aslında mu’ciz (aciz bırakan) acziyeti yaratandır.¹⁰⁴ Kelamcılar, mucizeyi şöyle tanımlamaktadırlar: Peygamberlik iddiasında bulunan kişinin inkarcılara meydan okuduğu bir sırada elinde tabiat kanunlarına aykırı olan bir olayın – inkarcıları, benzerini getirmekten aciz bırakacak şekilde- meydana gelmesidir.¹⁰⁵

Aslında mucizenin temel iki unsuru olduğu görülmektedir: Meydan okuma (tehattî)’nın bulunması ve Allah’ın fiili olmasıdır.¹⁰⁶ Fakat kelamcıların birçoğu mucizede daha fazla şartlar aramaktadırlar. Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 812/1409) mucizede yedi şartın bulunması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre mucizenin: a. Allah’ın fiili olması, b. Harikulade olması, c. Benzerinin yapılamaması, d. Peygamber olduğunu iddia eden kişi tarafından icra edilmesi, e. Fiili olarak gerçekleşmesi, f. Peygamberin doğruluğunu ispat etmesi, g. Mucizenin, meydan okumadan önce vuku bulmaması gerekir.¹⁰⁷

İslam bilginleri, Hz. Âdem’in yeryüzüne gönderildikten sonra peygamber olarak görevlendirilmiş olduğunda ittifak halindedirler. Ancak Kerrâmîye ekolü, peygamber olacak kişinin peygamber olarak doğduğunu kabul ettiği için Hz. Âdem’in yaratılışından itibaren peygamber olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁸ Daha önce de kaydedildiği gibi Kur’an, Allah’ın melekelere yeryüzünde bir halife yapacağını, onların da: “Bizler senin hamdinle sana tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini halife mi yapacaksın?” şeklinde bir soru sorduklarını, Allah’ın Âdem’e tüm isimleri öğretip, sonra onları meleklerle arz ederek “Eğer siz sözünüzde sadık iseniz; şunların isimlerini bana bildirin” diye buyurduğunu, meleklerin

¹⁰³ Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitâbü’l-Tevhîd*, thk: Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, Ankara, 2002, s. 291.

¹⁰⁴ Cuveynî, Ebu’l-Meâlî Abdülmelik, *Kitâbü’l-İrşâd ilâ Kavâin’i’l-Edi’lleti fî Usûli’l-İ’tikad*, Beyrut, 1992, s. 260.

¹⁰⁵ Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr, thk: Bekir Topaloğlu, Dimaşk, 1979, s. 46.

¹⁰⁶ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelam*, Konya, 1991, s. 317.

¹⁰⁷ Curcanî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Şerhu’l-Mevakif*, Mısır, 1907, VIII, 223-227.

¹⁰⁸ Bağdadî, el-Fark, s.200.

“*senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur*” dediklerini, bunun üzerine Allah’ın: “*Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklerle anlat*” diye buyurduğunu, Âdem’in de eşyanın isimlerini onlara bildirdiğini anlatmaktadır.¹⁰⁹

Kur’an’ın Âdem (a.s.) ile ilgili bu anlatımından hareketle Mutezile şöyle bir görüş ileri sürmüştür: Hz. Âdem’den isimleri bilmesine dair zuhur eden şey onun zamanında peygamber olduğuna delalet eden bir mucizedir. Doğruya en yakın görüş ise, Hz. Havva’ya peygamber olarak gönderilmiş olmasıdır. Yine peygamberliğin, melekler gibi kendilerine “meydan okuma” (tahaddi) nin yönelmiş olduğu kimselere de olması uzak bir ihtimal sayılmaz. Çünkü meleklerin hepsi her ne kadar Allah’ın elçileri olsalar da, elçiye de elçi göndermek caizdir. Nitekim Hz. İbrahim de Hz. Lut’a elçi (resûl) olarak gönderilmiştir. Mutezile iddiasına şu şekilde bir de delil getirmiştir: Esmâ/isimler hakkındaki bilginin Hz. Âdem’de bulunmuş olması âdete (olağana) aykırıdır.¹¹⁰ Ayrıca mucizenin harikulade (kural dışı) olması herkes tarafından kabul edilen bir prensiptir. Buna göre Mutezile de Hz. Âdem’in eşyanın isimlerini bilmesini kural dışı bir olay olarak görmekte ve bunu Âdem’in mucizesi olarak değerlendirmektedir.

Mutezilenin bu iddiasına da şu şekilde cevap verilmiştir: Âdem’in isimleri bilmesinin âdete aykırı olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü Allah’ın bir dili öğrettiği kişi için o dili bilmesi veya Allah’ın bir dili öğretmediği kişinin de o dili bilmemesi âdete aykırı değildir. Yine bu konuda şunu da söylemek mümkündür: Melekler, o isimlerin, o eşyalar için konulmuş olduğunu biliyorlardı veya bilmiyorlardı. Eğer onu biliyorlardı ise, bu durum da onlar bu eşyanın isimlerini zikretmeye güçleri yeterdi. Bu durumda da engelleme meydana gelir, böylece de herhangi bir meziyet ve fazilet ortaya çıkmazdı. Eğer melekler bunu bilmiyorlardı ise, onlar Âdem’in bu isimlerden her birini, o eşyadan her birine isim olarak vermesinde isabetli davrandığını nasıl bileceklerdi?¹¹¹

Mutezile bu itirazlara iki yönden cevap vermeye çalışmıştır:

a. Çoğu kez her melek grubunun kendine özgü bir dili vardır. Her grup diğerinin dilini bilmeyebilir. Sonra melek gruplarının hepsi bu hadisede

¹⁰⁹ Bakara, 2/30-33.

¹¹⁰ Ebu Hayyân, I, 149.

¹¹¹ Râzî, I, 149; Ebu Hayyân, I, 149.

hazır bulunmuşlardı. Hz. Âdem de bu isimlerin hepsini saydı, böylece her melek grubu Âdem'in isabet ettiğini anladı. Ama onların hepsi bu dillerin tümünü anlamakta aciz kaldılar. Böylece de o mucize meydana geldi.

b. Melekler Hz. Âdem den bu isimleri duymadan önce, onun bu isimler konusunda doğruyu söylediğini anladılar, ve bunun bir mucize olduğunu bildiler.¹¹² Mutezile'nin bu açıklamasına karşı şöyle bir itiraz gelmiştir: Âdem de olağanüstü bir fiilin meydana geldiği kabul edilebilir. Çünkü bu, keramet veya irhasat (peygamberlikten önce gösterilen olağanüstü şeyler) türünden olması niçin caiz olmasın? Halbuki her ikisi de olabilir.¹¹³

Mutezile'nin Hz. Âdem ile ilgili kabul ettiği mucizeye itiraz edenler, Âdem'in isimleri bildiği vakit onun henüz peygamber olmadığını söylemişlerdir. Zira mucize peygamber olan da zuhur eder. Onlar, görüşlerini şöyle dillendirmişlerdir:

a. Hz. Âdem o zaman peygamber olsaydı, ilahi emri çiğneyip günah işlemezdi. Çünkü peygamberlerin günah işlemesi caiz değildir. Bundan ötürü Âdem'in o zaman peygamber olmaması gerekir. Ayrıca Âdem'in günah işlemesi isimleri bilme olayından sonra vuku bulduğu üzerinde ittifak vardır. Büyük günah işlemek, kovulmayı, yerilmeyi ve lanetlenmeyi gerekli kılar. Bunlar ise peygamberler hakkında asla caiz olmayan şeylerdir.¹¹⁴

b. Eğer Âdem, eşyanın isimlerini bildiği sırada peygamber olsaydı, birilerine peygamber gönderilmiş olurdu. Çünkü peygamber göndermede ki amaç dini tebliğ etmektir. Âdem meleklere peygamber olarak gönderilemez. Zira Mutezile'ye göre melekler peygamberlerden üstündür. Âdem eşi Havva'ya da gönderilemez; çünkü Havva, "bu ağaca yaklaşmayın"¹¹⁵ ayetine göre vasıtasız olarak ilahi hitaba mazhar olmuştur. Cinlere de peygamber olarak gönderilmesi mümkün değildir. Çünkü cinler o vakit semada değillerdi.¹¹⁶ Dolayısıyla Âdem o vakit henüz peygamber değildi.

¹¹² Ebu Hayyân, I, 149; Râzî, II, 177.

¹¹³ Râzî, II, 177; Ebu Hayyân, I, 149.

¹¹⁴ Râzî, II, 177.

¹¹⁵ Bakara, 2/35; A'raf, 7/119.

¹¹⁶ Ebu Hayyân, I, 149.

c. Allah Teâlâ Kur'an'da Âdem hakkında: “Âdem Rabbine asi olup şaştı (saptı). Sonra Rabbi onu (peygamber) seçti.”¹¹⁷ diye buyurmuştur. Bu ayet onun yasaklanan ağaca yaklaşmasından sonra seçildiğini gösterir. Bu durumda onun yasağı çiğnemediği önce peygamber seçilmemiş olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü “peygamberlik” ile “seçilme işi” birbirinden ayrılmayan iki kavramdır. Seçme işinin, birini özel olarak onurlandırmaktan başka bir anlamı yoktur. Allah peygamber olarak gönderdiği kişilerin hepsini özel olarak onurlandırmıştır.¹¹⁸ Bu da peygamberlik şerefidir ki ayete göre günahattan sonra olduğu açıktır. Mucizenin ise peygamber olmadan önce olması caiz değildir.

Hız. Âdem'e mucize verildiğini savunan sadece Mutezile değildir. Ünlü kelim âlimi Abdulkahir Bağdâdî (ö. 429/1037) de “Hız. Âdem'in, hiçbir kitap okumadan, hiçbir eğitim almadan eşyanın isimlerini bilmesi onun için bir mucizedir.”¹¹⁹ diye kaydetmektedir. Ayrıca “Peygamberlerden hiçbir peygamber yoktur ki beşerin aciz kalıp inandığı mucizelerden bir mucize ona verilmiş olmasın”¹²⁰ hadisine dayanılarak her peygambere mucize verildiği de savunulmaktadır.¹²¹ Bazı kelamcıların yukarıda saydıkları şartlara göre Âdem'in isimleri bilmesi, onun mucizesi olarak kabul edilmesine imkân vermemektedir.

6. İSMET SIFATI BAKIMINDAN HIZ. ÂDEM'İN PEYGAMBERLİĞİ

Peygamberler, iman, amel, ahlak bakımından insanların önderleri olarak kabul edildikleri için, insan onuruna yakışmayan her türlü günahattan uzak durmaları gerekir. Çünkü onlar, insanların kendilerine örnek almaları gereken Allah'ın elçileridir. Bundan dolayı peygamberlerde bulunması gereken vasıfların başında “ismet” sıfatı gelmektedir.

İsmet sözlükte önlemek, engel olmak, korumak ve himaye etmek anlamlarına gelmektedir.¹²² Terim olarak ismet; Allah'ın peygamberlerini günah

¹¹⁷ Tâhâ, 20/121,122.

¹¹⁸ Râzî, II, 187; Ebu Hayyân, I, 149.

¹¹⁹ Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir, *Usulü'd-Dîn*, Beyrut, 1926, s. 180.

¹²⁰ Buhârî, Fazâilu'l-Kur'an, I; Müslim, İman, 239.

¹²¹ İbn Teymiyye, Takıyyuddin Ebu'l-Abbâs Ahmed, *Kitabu'n-Nübüvvât*, Mısır, tsz. s. 155.

¹²² İsfahânî, s. 337.

işlemekten, isyana düşmekten, yasak ve haramları işlemekten koruması ve engellemesi şeklinde tarif edilebilir.¹²³

Buna rağmen İslam tarihinde peygamberlerin günah işleyebileceklerini hatta Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. Yusuf ve Hz. Musa gibi bazı peygamberlerin günah işlediklerini iddia edenler çıkmıştır. Bazıları tebliğde yalan söylemek hariç, peygamberlerin kasten büyük ve küçük günah işleyebileceklerini, Kerramiye¹²⁴ ise daha da ileri giderek saçma bir iddia ile peygamberlerin -hâşâ- küfre bile düşebileceklerini ileri sürmüşlerdir.¹²⁵ Haricîlerden Ezârika,¹²⁶ Allah'ın nübüvvet verdikten sonra kâfir olacağını bildiği birini veya peygamberlikten önce kâfir olan birini peygamber göndermesini caiz görmüşler, ama büyük ve küçük günahı küfür saymışlardır.¹²⁷ Mutezile, peygamberlerin yüce görevlerine leke düşürür düşüncesi ile küçük ve büyük her türlü günahın onlardan çıkamayacağı düşüncesindedirler.¹²⁸ Ehl-i Sünnet ise peygamberlikten sonra, peygamberlerin tüm günahlardan masum olmalarının gereği üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak onlar, yanılma (sehv) ve unutma sebebi ile peygamberlerin hata yapmalarını caiz görmüşlerdir.¹²⁹ Büyük günah işleyen kişinin küfre düşeceğini iddia eden Haricîlerden bazıları, peygamberlerin büyük günah işlemelerini caiz görmüşlerdir. Hâlbuki tekfire sebep teşkil eden büyük günah, peygamberleri nübüvvet mertebesinde aşağı düşürür. Bu ise peygamberleri inkâr anlamına gelir.¹³⁰

¹²³ Sâbûnî, s. 50.

¹²⁴ Kerramiye: Sicistan'da doğup Kudüste ölen Muhammed b. Kerram (ö. 255/869)'a nisbet edilmektedir. Bu ekole aynı zamanda Haşeviye denildiği gibi Müşebbihe de denilmektedir. Kelamî tartışmaları reddeden, cebir ve teşbihi savunan nasları olduğu gibi zahiriyle alan bir ekoldür. Bkz: Bağdâdî, Abdulkahir b. Tahir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Kahire, tsz. s. 189-201 Şehristânî, Abdulkirim b. Ebi Bekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire, 1964, II, 12.

¹²⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Kahire, 1964, IV, 29.

¹²⁶ Nafi' b. Ezrak'a nisbet edilen bir fırkadır. Haricîlerin en büyük koludur. Nafi' b. Ezrak, Ahvaz savaşında 65/685 yılında öldürüldü. Bkz. Bağdâdî, s. 78.

¹²⁷ Şehristânî, II, 33.

¹²⁸ Curcânî, VIII, 264.

¹²⁹ Bağdâdî, *Usulü'd-Dîn*, s. 168, Râzî, *el-Muhassal*, Kahire, 1323, s. 219.

¹³⁰ Mâturîdî, s. 525.

İsmet konusunda daha başka görüş ileri sürenler de vardır. Bu makalenin amacı peygamberlerin masumiyetlerini araştırmak olmadığı için sadece Hz. Âdem'in masumiyet konusunu, onun masumiyetine yapılan itirazları ve verilen cevapları araştırmakla sınırlıdır.

Yukarıda peygamberlerin masumiyetlerine yapılan itirazların aynısının Hz. Âdem'in masumiyeti için de yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla yapılan bu itirazlar aynı zamanda onun peygamberliğine de yapılmış olur. Hz. Âdem'in masumiyetine itiraz eden Ezarika ve Kerramiye "*Âdem Rabbine asi olup saptı*",¹³¹ "*ikiniz sakın bu ağaca yaklaşmayın, yoksa haddi aşan zalimlerden olursunuz*"¹³² ayetlerini delil getirerek, Âdem'in ağaca yaklaştığını ve bundan dolayı zalimlerden olup isyan ettiğini ve saptığını söylemiştir. Yine Allah Teâlâ "*onun tövbesini kabul etti*"¹³³ diye buyurmuştur. Bir kişinin tövbesi ancak işlediği bir günahtan dolayı kabul edilir. Dolayısıyla Âdem'in günah işlediği ortaya çıkmaktadır. Yine Allah Teâlâ: "*şeytan onları oradan (cennetten) kaydırды*"¹³⁴ buyurmuştur. Burada onların şeytana kanıp şeytanında onları cennetten kaydırması masiyettir, yani emre karşı gelmektir. Yine onlar itirazlarına, "*Allah kendilerine salih bir çocuk verince; verdiği evladı ona ortak koştular*"¹³⁵ ayetini delil getirerek Âdem ve eşinin şirk koştuklarını iddia etmişlerdir.¹³⁶

Bu itirazlara şöyle cevap vermek mümkündür: Hz. Âdem'in isyan etmesini (masiyet) ve sapmasını şöyle anlamak gerekir: Bir amirin emrine uymamak masiyet şeklinde nitelendirilmiştir. Bundan dolayı Âdem'in eylemi masiyet ve sapma olarak isimlendirilmiştir. Ancak burada bilerek ve kasıtlı olarak yapılanı ayırmak gerekir. Böyle bir şey gerçekten masiyettir (günahtır); çünkü böyle bir günahı işleyen onun günah olduğunu bilerek, kasıtlı olarak işlemiştir. Peygamberleri böyle bir günahtan tenzih etmek gerekir. Hz. Âdem'in kendisine emredilenin aksini yapmak gibi bir maksadı olamaz. O, "*bu ağaca yaklaşmayın*" cümlesini hayra yorup böyle yapmakla asi olacağını

¹³¹ Tâhâ, 20/21.

¹³² Bakara, 2/35.

¹³³ Taha, 20/122.

¹³⁴ Bakara, 2/36.

¹³⁵ A'raf, 7/190.

¹³⁶ Râzî, Fahrüddin, *İsmetü'l-Enbiyâ*, Kahire, 1986, s. 49-50; İbn Hazm, IV, 30; Beydâvî, I, 56.

bilmiyordu. Aksine o, ağacın kendisine mübah kılındığını ve kendisinin Allah'a itaatkâr biri olduğunu sanmıştı. Âdem kendisi hakkında verilen bu emri, farz değil mübah, nehyi de haram değil mekruh olarak tevil etmiş olabilir. Âlimlerden, fazılardan ve fakihlerden birçoğu bu duruma düşebilecekleri gibi peygamberlerden de bu duruma düşenler olabilir. İşte Âdem de böyle bir anlayışla yasak ağaçtan yemiştir.¹³⁷

Söz konusu ayette geçen “*ikinizde zalimlerden olursunuz*”¹³⁸ ifadesine gelince; bunun anlamı kendi nefislerine zulüm edenlerden olursunuz demektir. Zulüm kelimesi sözlükte bir şeyi konulması gereken yerin dışına koymak¹³⁹ demektir. Bir kimse emir veya yasağı mübah ya da mekruh yerine koyarsa, bir şeyi konulması gereken yerin dışına koymuş olur. İşte bu zulüm türü, kasıtsız olarak işlenen zulüm türlerinden biridir. Böyle bir şey masiyet olmadığı gibi masiyet olduğunu bildiği halde masiyet maksadıyla işlenen zulüm türü de değildir. Bunun delili ayetlerde vardır; çünkü Âdem ağaçtan yememiş, ancak İblisin, Allah'ın kendilerine ağacı yasaklamasının haram olmadığı, böyle yapmakla asla cezayı hak etmeyecekleri, aksine güzel bir mükafatı ve ebedi bir kurtuluşu hak edecekleri konusunda onlara yemin edip¹⁴⁰ onları kandırdıktan sonra yemiştir.¹⁴¹

Yine Hz. Âdem ile ilgili olarak: “*Hakikaten bundan önce Âdem'e bir ahid (emir) verdik, ama o unuttu ve biz onda bir azim de bulmadık*”¹⁴² ayetine gelince; Hz. Âdem, Allah'ın kendisine İblis'in düşman olduğu konusunda vermiş olduğu emri unutup, onun yeminini doğru zannetmişti. Kur'an'ın ifadesinde ki bu emri, Âdem tevil edip hayır ummayı kastederek yasak ağaçtan yemişti. Çünkü O, bunu yaparsa Allah katındaki mertebesinin yükseleceğini, melek oluvereceğini ve içinde bulunduğu cennette ebedi olarak kalabileceğini düşünmüştü. Böyle düşünmesi onu, ilahi emrin hilafına hareket etmeye sevketti. Aslında onun yapması gereken şey, Rabbinin emrini zahirine hamletmek olmalıydı; ama o böyle yapmadı, emri tevil edip hakkında daha iyi olacağını düşündü. Fakat düşüncesinde isabet edemedi. Âdem'in

¹³⁷ İbn Hazm, IV, 30-31, Râzî, s. 53.

¹³⁸ Bakara, 2/35.

¹³⁹ Fîrûzâbâdî, IV, 205.

¹⁴⁰ A'raf, 7/20-21.

¹⁴¹ İbn Hazm, IV, 31.

¹⁴² Tâhâ, 20/115.

yaptığını Müslüman âlimlerden biri yapsa, sevap kazanmış olur. Ama Âdem (a.s.) yapınca, yapmış olduğu şey onu cennetten çıkarıp dünyanın çileli hayatına getirdi ve böylece de nefesine zulmetmiş oldu. Bundan dolayı Hz. Âdem, başkasına zulmetmemiş, ama kendisine haksızlık etmiştir. Bunun bedelini de cennetten çıkmak sureti ile ödemiştir.¹⁴³

Yine Hz. Âdem'in masumiyetine itiraz edenler, aşağıdaki ayetlere tutunarak, Âdem'in ve eşinin -hâşâ- Allah'a şirk koştuklarını ileri sürmüşlerdir:¹⁴⁴ *"Sizi tek bir nefisten yaratan, onunla gönlü ısınsın diye eşini de ondan yaratan Allah'tır. Onun için eşine yaklaşıncı, o hafif bir yükü hamile kaldı. Bir müddet böyle geçti, derken yükü ağırlaştı. O vakit ikisi birden Rableri Allah'a şöyle dua ettiler: Eğer bize salih bir çocuk verirsen muhakkak biz şükredenlerden olacağız. Fakat Allah kendilerine salih bir çocuk verince, her ikisi de tuttular verdiği evlatlar üzerine ona ortak koşmaya başladılar. Allah onların koştukları şirkten münezzehtir ve her şeyden yücedir".*¹⁴⁵ Onlar bu iddialarını İbn Abbas'tan gelen bir rivayetle desteklemeye çalıştılar. Rivayet şöyledir: "Hz. Havva çocuğunu dünyaya getirdiği vakit, İblis, Havvanın etrafında dolaştı. Havva'nın çocuğu yaşamıyordu. İblis ona: Çocuğun adını Abdülhâris (İblis'in bir ismi de Hâris dir. Abdülhâris, Hâris'in kulu anlamına gelir.) koy; o vakit yaşar, dedi. O da çocuğun adını Abdülhâris koydu ve çocuk yaşadı. Bu şeytanın vahyi ve işidir".¹⁴⁶ İbn Kesîr (ö. 774/1343) bu rivayet ile ilgili olarak şunu belirtmiştir: "Bu rivayetin, Ka'b veya Vehb b. Münebbih gibi sonradan iman etmiş Ehl-i Kitaptan birinden alınmış olması muhtemeldir".¹⁴⁷ Kasımî (ö. 1914) de bu rivayetle ilgili olarak, "Böyle bir rivayete ihtiyacımız yoktur. Çünkü onun isnadı zayıf ve illetlidir".¹⁴⁸ demiştir. İbn Hazm (ö. 456/1063) da bu rivayeti, tamamen dini ve utanması olmayan kimseler tarafından uydurulmuş yalan ve hurafe olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir.¹⁴⁹ Fahreddin Râzî bu rivayetin âhad olduğundan dolayı kabul edilir olamayacağını zikrettikten sonra, şunu kay-

¹⁴³ İbn Hazm, IV, 31; Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s. 53.

¹⁴⁴ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s. 54; İbn Hazm, IV, 31.

¹⁴⁵ A'raf, 7/189,190.

¹⁴⁶ İbn Hanbel, Müsned, İstanbul, 1992 5/11.

¹⁴⁷ İbn Kesir, Abu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, İstanbul, 1992, III, 530.

¹⁴⁸ Kasımî, VII, 2951.

¹⁴⁹ İbn Hazm, IV, 31.

detmektedir: “Âdem ve Havva’nın çocuğunun İblis’in yaratması ile meydana geldiğine inandıkları veya buna inanmayıp çocuğun isminin, İblisin bir ismi olan Hârîs’e izafe ederek Abdülhâris koydukları söylenmiş olsun. Birinci durumda Âdem ile Havva’nın İblisin tanrılığına inanmış olmaları gerekir. Hiçbir akıl sahibinin bunu kabul etmesi mümkün değildir. İkinci durumda da çocuğun adının Abdülhâris konması, onun “şeytanın kulu” olduğu anlamına gelmez. Çünkü bu sadece isim koymaktan ibarettir. Böyle bir şey asla küfür ve fısıkı gerektirmez. Ayrıca Âdem’in İblise karşı olan şiddetli düşmanlığı, onun İblise kanmasına engel teşkil etmelidir. Farz edelim ki Âdem, peygamber de değildi, ama aklıda mı yoktu? Bu çirkin rivayeti, Müslüman şöyle dursun akli başında hiç kimsenin kabul etmesi mümkün değildir”.¹⁵⁰

A’raf suresinin 189. ve 190. ayetlerinde geçen karı-koca ile kastedilenler Hz. Âdem ve Hz. Havva değildir. Kastedilenlerin, Kureyş müşriklerinin atası sayılan Kusay b. Kilab ile eşinin olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü Allah, o karı-kocaya istemiş oldukları, düzgün yaratılışlı kusursuz çocuklar nasib edince, onlar da dört oğlunun adını Abdimenaf, Abduluzza, Abdulkusay ve Abdullât diye isimlendirmek suretiyle, Allah’ın kendilerine vermiş olduğu çocuklar hususunda Allah’a ortak koştular. Buna göre ayetin sonundaki *yüşrikun* (şirk koşuyorlar) ibaresindeki zamir, Kusay ile hanımına ve şirk koşma konusunda da onlara tabi olan çocuklarına ait olur.¹⁵¹

Hz. Âdem’in masumiyetine yönelik bu itirazla ilişkilendirilmek istenen ayette ne Âdem’in ve ne de Havva’nın adı geçmektedir. Doğrudan adı geçmeyen insanları şirkle itham etmenin hiçbir mantığı yoktur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hz. Âdem’in diğer insanlar gibi bir ana-babadan yaratılmayıp doğrudan topraktan yaratılması bir mucizedir. Âdem’in yeryüzüne halife olarak gönderilmesi, insanoğlunun diğer varlıklara göre üstünlüğünün göstergesidir. Allah’ın Âdem’e eşyanın isimlerini öğretmesi de onun diğer varlıklardan daha kapasiteli ve daha yetenekli olduğuna delildir. Hz. Âdem’in adı Kur’an’da doğrudan peygamber olarak geçmese ve diğer peygamberler için kullanılan *evhaynâ* (vahyettik) *erselnâ* (peygamber gönderdik) kelimeleri

¹⁵⁰ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*. s. 56.

¹⁵¹ Râzî, *Tefsir*, XV, 87.

kullanılmasa da, “Âdem, Rabbin’den kelimeler aldı” ifadesi ile “Allah isimleri öğretti” cümlesi Âdem’in vahiy aldığına ve peygamber olduğuna delil sayılır. İnsan türünün babası olan Âdem aynı zamanda ilk beşer ailesinin reisidir. Bu ailenin dinî ve manevî ihtiyaçlarının karşılanması için bir manevi rehber ihtiyacı hissetmesi aklın gereğidir. İnanmak ve ibadet etmek insanın yaratılışında olan husustur. Nasıl inanılacağı ve nasıl ibadet edileceği hususunu açıklamak için Yaratıcıyla iletişimi sağlayan bir peygambere ihtiyaç vardır. O da bu büyük ailenin başı olan Hz. Âdem olmalıdır. Cennette Âdem’in başından geçen olayın onun peygamberliğine bir eksiklik getirecek türden bir hata değildi. Tövbesi kabul edildikten sonra, bu hatayı onun masumiyetine zarar verecek bir şekilde kullanmak insafli bir kişinin yapacağı bir şey değildir. Bazılarının aslı olmayan bir hikâyeden yola çıkarak Âdem ile Havva’ya şirk isnad etmeleri, ancak kötü niyetle izah edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akseki, Ahmet Hamdi, *İslam*, İstanbul, 1966.
- Aydemir, Abdullah, *Tefsîde İsrailiyyat*, Ankara, 1979.
- Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir, *Usulü’l-Dîn*, Beyrut, 1926.
- Beydâvî, Nasıruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envaru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, İstanbul, tsz.
- Bolay, Süleyman Hayri, DİA, “Âdem”, İstanbul, 1988.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Câmi’us’s-Sahîh, İstanbul, 1992.
- Curcanî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Şerhu’l-Mevakıf*, Mısır, 1907, VIII, 223-227.
- Cuveynî, Fbu’l-Meâlî Abdulmelik, *Kitâbü’l-İrşâd ilâ Kavâti’i’l-Edi’lleti fî Usûli’l-İ’tikad*, Beyrut, 1992.
- Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdulcebbar*, İstanbul, 2002.
- Ebu Hayyân el-Endülüsî, Muhammed b. Yusuf, *Tefsîru’l-Bahri’l-Muhît, Daru’l-Fikr*, 1983.
- Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmadî, *İrşadi’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Beyrut, 1990.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Beyrut, 1991.
- Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelam*, Konya, 1991.

- İbn Hanbel, Ahmed, Müsned, İstanbul, 1992
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Kahire, 1964.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, Daru Sadır, tsz.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed, *Kitabu'n-Nübüvât*, Mısır, tsz.
- İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed er-Ragıb, *el-Müfredât*, Beyrut, Daru'l-Marife, tsz.
- Kasımî, Muhammed Cemaluddin, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1957.
- Kitab-ı Mukaddes (Ahd-i Atik), İstanbul, 1981.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî, *el-Câmi'li-Ahkâmî'l-Kur'an*, Beyrut, 1993.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitabu't-Tevhîd*, Ankara, 2003.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. El-Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh Sahîh*, İstanbul, 1992.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, Ankara, 2003.
- Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Tahran, tsz.
- *İsmetü'l-Enbiyâ*, Kahire, 1986.
- Râzî, Muhammed b. Ebi Bekr, *Muhtaru's-Sihah*, İstanbul, 1980.
- Rıza, M. Reşit, *el-Vahyu'l-Muhammedî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, tsz.
- *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm (Menar)*, Beyrut, 1947.
- Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr, thk: Bekir Topaloğlu, Dimaşk, 1979.
- Şehristânî, Abdulkerim b. Ebi Bekr Ahmed, *el-Milel ve n-Nihal*, Kahire, 1964.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyan an Te'vil'i-Âyi'l-Kur'an*, Beyrut, 1995.
- Taftazânî, Saduddin, *Şerhu'l-Makasîd*, Beyrut, 1989.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1968.
- Zemahşeri, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'nzîl ve Uyûni'l-Akâvîl*, Beyrut, tsz.